

MLADEN COLIĆ

Naučna kritika ili poziv na anatemu

U sarajevskom časopisu *Pregled*, 9/1974, pojavio se osvrt Mile Konjevića na moju knjigu »Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941. godine«, a zatim u *Časopisu za svremenu povijest*, III/1974. (IHRPH), i osvrt Rafaela Brčića.

Pojavu naučne kritike na moju knjigu očekivao sam sa velikim interesovanjem, nadajući se da će ona doprinijeti boljem sagledavanju nastanka i razvoja ustaškog pokreta i uloge i mjesta NDH u okupacionom sistemu u Jugoslaviji, kao i svih faktora koji su uvjetovali njeno četvorogodišnje postojanje.

Pa da vidimo koliko i kako su to uradili svojim kritičkim osvrtima Mile Konjević i Rafael Brčić.

Svoje primjedbe Konjević počinje zamjerkama u pogledu korišćenja literature, navodeći kako u Prvoj glavi za obradu teksta u podnaslovu »Korijeni i nastanak ustaške organizacije« nisam konsultovao svu relevantnu literaturu. Jer, kako kaže Konjević, nisam se koristio cjelovitijim i sveobuhvatnijim radovima nego što su radove Vase Bogdanova i Ferde Čulinovića, kojima sam se služio. Po Konjevićevom mišljenju, takvih radova kojima se nisam koristio ima više, ali on posebno ističe ove: »Povijest hrvatskog naroda 1860—1914.« od grupe autora, odnosno sveučilišni udžbenik: »Vanjsko-politički pogledi pravaša od 1858. do 1871. godine« Ljerke Kuntić; »Borba Horvatskovo naroda za nacionalniju svobodu« V. I. Frejdzona; i rad »Ustaše« (Enciklopedija Jugoslavije, 8) Ljube Bobana.

Međutim, za davanje pregleda geneze ustaškog pokreta, tj. za prikazivanje kontinuiteta između Frankove stranke prava i Pavelićevog ustaštva, relevantni su rad Vase Bogdanova »Historija političkih stranaka u Hrvatskoj«, Josipa Horvata »Politička povijest Hrvatske 1918—1929«, Ferde Čulinovića »Državno-pravna historija jugoslavenskih zemalja XIX i XX vijeka«, Bogdana Krizmana »Stjepan Radić i Hrvatska pučka seljačka stranka u prvom svjetskom ratu«, i radovi još desetak i više autora što obrađuju pitanja koja su mene neposredno interesovala. Ako se tome doda da je od četiri rada, koja Konjević posebno ističe, prvi udžbeničkog a četvrti enciklopedijskog karaktera, da drugi nije objavljen, a treći potiče od stranog autora, ne treba puno dokazivati da ti radovi ne mogu biti relevantna već irelevantna literatura za moj rad. Tvrdjenjem da je rad Vase Bogdanova »Historija političkih stranaka u Hrvatskoj« manje vrijedan od radova koje on navodi, i to samo na osnovu primjedbe date o njemu u udžbeniku »Povijest hrvatskog naroda 1860—1914.« na 336 stranici, Konjević sebi prisvaja pravo da omalovaži i obezvrijedi rad koji još uvijek predstavlja jedno od boljih djela o političkim strankama u Hrvatskoj do početka XX vijeka.

Druga zamjerka koju Konjević upućuje na moj račun: da se nisam služio ni literaturom koju je Ljubo Boban naveo u svom radu »Ustaše«, također je netačna. Jer, od 14 radova koje Boban navodi da se njima služio pri obradi ustaštva zaključno sa 1945. godinom, ja sam, mada obrađujem tu materiju zaključno sa 1941. godinom, upotrijebio 10 i naveo 9 u popisu literature na kraju knjige, a jedan u napomeni na 387. stranici.¹

Pošto je naveo da sam bio dužan osvrnuti se na neke od pomenutih radova, Konjević zaključuje: »Već i stoga njegov prikaz toga razdoblja ne može izdržati ozbiljniju kritiku.« Kako je sve ono što je o tome Konjević prethodno rekao beznačajno, jasno je koliko vrijedi i ova njegova konstatacija. Konjević se ovdje ponaša početnički: trči za svim i svačim, maše pojedinim dokumentima ili radovima, bez obzira na njihov značaj za konkretno pitanje.

U pogledu korišćenja izvora i literature Brčić tvrdi da je u Predgovoru knjige data paušalna ocjena samo dijela upotrebljene literature, a da neki značajni radovi, koji se odnose i na tzv. NDH, nisu uopće korišteni, »što se jasno vidi«, kaže Brčić, »iz popisa na kraju knjige«. Zatim Brčić u fusnoti navodi 16 autora čije radove tu ubraja. Međutim, zapravo je ovako: od 16 autora, koje Brčić navodi kao one čijim se radovima nisam služio, koristio sam 10; radove trojice autora nisam mogao jer su objavljeni nakon što sam već bio predao rukopis za štampanje knjige, a radove trojice autora nisam koristio jer u njima nema podataka koji bi za mene bili interesantni, ili sam za te podatke imao bolji izvor.²

Brčić dalje navodi da postoje osjetne razlike u obradi pojedinih poglavlja, a posebno u pogledu korištenja dokumentacije, pa kaže: »Na primjer treća glava obrađena je na osnovu arhivske građe (pretežno građe NDH), a ostala poglavlja gotovo isključivo na osnovu literature.« Međutim, da je Brčić malo bolje analizirao, i to makar samo po fusnotama, koliko je teksta napisano u pojedinim gljavama na osnovu dokumenata odnosno arhivske građe, a koliko na osnovu literature, došao bi do slijedećih rezultata: da je u Prvoj glavi oko 10 posto teksta napisano na osnovu dokumenata, u Drugoj glavi oko 33, u Trećoj glavi više od 90 posto, u Četvrtoj glavi oko 18 posto, a u prilogima oko 97 posto na osnovu dokumenata, odnosno, od 864 fusnote, koliko ih ukupno ima u knjizi, u 460 kao izvor se navode dokumenta a u 404 fusnote literatura, a odnos stranica je 236 : 207 u korist dokumenata. Dakle, nijedna glava nije obrađena »gotovo isključivo na osnovu literature«, nego u većoj ili manjoj mjeri i na osnovu dokumenata.

Polazeći valjda od toga da su sve njegove primjedbe na izvore i literaturu tačne, Konjević konstatira da je moj pristup iznijetoj problematici pridonio i mom »shvaćanju geneze i razvoja ustaštva kao i ocjeni relevantnosti nekih

¹ To su slijedeći radovi: Šime Balen, Pavelić, Zagreb 1952; Ljubo Boban, Sporazum Cvetković-Maček, Beograd 1965; Ferdo Čulinović, Okupatorska podjela Jugoslavije, Beograd 1970; Nikola Milovanović, Od marseljskog atentata do Trojnog pakta, Zagreb 1963; Nikola Nikolić, Jasenovački logor, Zagreb 1948; Mirko Peršen, Ustaški logori, Zagreb 1966; Sima Simić, Prekrštavanje Srba za vrijeme drugog svetskog rata, Titograd 1958; Dušan Biber, Ustaše i Treći Reich, JIČ 1/1963; Fikreta Jelić-Butić, Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941, Časopis za savremenu povijest, I-II/1969; Bogdan Krizman, Pavelićevo dolazak u Zagreb 1941. godine, Zbornik Historijskog instituta Slavonije, Sl. Brod, 1/1963.

² Koristio sam se radovima ovih autora: Dušana Lukača, Đorđa Piljevića, Bogdana Krizmana, Vojmira Kljakovića, Fikrete Jelić-Butić, Rafaela Brčića, Muharema Krese, Slavka Odića, Mile Konjevića i Holma Sundhausena.

činilaca oko egzistencije Nezavisne Države Hrvatske«, koja je, po Konjevićevom mišljenju, neodrživa.

Zapravo, u nastavku Konjević kaže: »... određujući karakter ustaštva Colić ga označava kao 'separatističko teroristički politički pokret' koji vodi svoje porijeklo od frankovačke Hrvatske stranke prava i predstavlja nasljeđe ekstremnih nacionalističkih pravaško-frankovačkih pogleda na hrvatsko pitanje«. Zatim dodaje da je, »na određen način, moguće vezati pravaštvo i ustaštvo, ali je svaka isključivost i jednostranost nedopustiva«. Dakle, Konjević me prekorava za isključivost i jednostranost, koje mi je smišljeno pripisao izostavivši produžetak teksta, što glasi: »Taj politički fenomen (misli se na ustaštvo — prim. M. C.) može se razmatrati ako se posmatra u vezi sa njegovim porijeklom, sa uvjetima u kojima se ideja krajnjeg hrvatskog buržoaskog nacionalizma razvijala u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), odnosno u Kraljevini Jugoslaviji, i sa razvojem međunarodnih odnosa na Jugoistoku Evrope do 1941. godine.« Kao što se vidi, sa moje strane nema nikakve isključivosti. Međutim, tvrdim da je ne samo moguće vezati pravaštvo i ustaštvo, nego da se bez tog povezivanja ne može uopće govoriti o genezi i kontinuitetu ustaštva.

U nastavku Konjević naširoko govori o nekim pitanjima, pa kaže: »Trebali imati u vidu da ustaštvo vremenski nastaje kasnije i u uvjetima provođenja ideje jugoslovenskog državnog i nacionalnog unitarizma i negiranja nacionalnog individualiteta jugoslovenskih naroda, s jedne strane, te pojave fašizma i njegovih odjeka u Jugoslaviji, s druge.« Dakle, Konjević me na to upozorava, pa se stiče utisak kao da sam ja sve to zanemario, a evo kako o tome piše u mojoj knjizi na 398. stranici: »Ustaški pokret je nastao kao rezultat separatističkih težnji jednog manjeg dijela hrvatske buržoazije čiji korijeni vode iz Frankovačke stranke prava, a društveno-politički razvoj u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, koji je pogodio zaostavanju srpsko-hrvatskih odnosa i pojavi ekstremnih ideja i organizacija, kao i pojava revizionističkih tendencija u međunarodnim odnosima, omogućili su njegov razvoj i stavljanje u službu naci-fašizma.« Dakle, nije ništa zanemareno, ali se nije ni moglo, a za ovu priliku nije ni trebalo, ulaziti dublje u ova pitanja.

Zatim Konjević nastavlja: »Isto tako je teško ustaštvu pridavati karakter pokreta a pogotovo političkog, što Colić, čini se, radi pod utjecajem nekritičkog pristupa izvorima i literaturi.« U produžetku mi Konjević imputira kako sam to preuzeo iz ustaške literature, pa me upozorava da bih se morao distancirati »od takvih shvaćanja« i da bi trebalo potpunije definirati ustaštvo do 1941. godine i ono što ustaštvo »nastoji postati poslije formiranja Nezavisne Države Hrvatske«. Ovdje Konjević pokušava da mi podmetne kako ja ustaštvo tretiram kao pokret, ne na osnovu rezultata do kojih smo došli ja i drugi autori o ustaštvu, već »pod utjecajem nekritičkog pristupa izvorima i literaturi«. Time Konjević, pored ostalog, dovodi u sumnju sve dosadašnje rezultate istraživanja o ustaštvu i potpuno negira realno stanje koje je vladalo na području NDH od 1941. do 1945. godine.

Kao dokaze da ustaštvo nije nikada bilo pokret Konjević navodi više argumenata, i to: malobrojnost članstva, čiju su osnovu, po Konjeviću, činili samo »lumpenproletari i seoski pauperi dok mu samo vodeći sloj daje buržoazija«; da ustaštvo nije imalo politički program, a ako ga je imalo, da je »stvaranje Nezavisne Države Hrvatske značilo kraj toga programa«; i da je »nastojanje ustaštva da se afirmiše kao politički pokret ostalo (je) samo pokušaj«, jer su iluzije u NDH bile kratkog vijeka, čime »je i ustaštvo politički likvidirano«.

Zatim Konjević o tim pitanjima toliko i tako raspravlja kao da o karakteristika ustaštva dosad ništa nije pisano. Tako se ponaša kao da ne polemíše sa knjigom koja je objavljena, već kao da mi drži predavanje što treba da pišem o ustaštvu.

Konjević je do zaključka koje navodi o ustaštvu došao, kako sam posredno ističe: »kritičkim pristupom izvorima i literaturi«. A to se vidi iz slijedećeg:

1) Konjević konstatira: »Već i sama činjenica da oni (ustaše — prim. M. C.) potkraj 1941. i tokom 1942. godine govore o potrebi izgradnje ustaškog pokreta znači indirektno priznanje da toga pokreta do tada nije bilo.« Dakle, nastojanje ustaša da svoj pokret izgrade i učvrste onako kako su to oni željeli, Konjević shvata kao pokušaj da ga stvore. Čudno!

2) Kvislinšku ulogu ustaškog pokreta Konjević tretira, odnosno shvata i tumači, tako da ustaše već u 1941. godini »u političkom pogledu ne znače ništa«. To je potpuno neprihvatljivo, jer su oni »nešto« značili sve do maja 1945. godine, tj. glavna politička snaga kvislinškog režima bili su ustaše — ustaški pokret. Zar se to može negirati!

3) Konjević rezonuje ovako: ako su ustaše svoju organizaciju nazivali pokret »samo« da bi time istakli i uveličali njezin značaj, kako on kaže, trebalo bi to negirati pa bi se time smanjio značaj ustaštva u političkom razvoju Hrvatske.

O pitanju ustaškog pokreta Brčić u fusnoti ističe slijedeće: »Za ustaštvo se ne može reći da je organizacija ili politički pokret, jer mu i za jedno i za drugo nedostaju potrebni atributi.« Brčić ničim ne dokazuje tu svoju tvrdnju, već se samo poziva na rad Fikrete Jelić-Butić.

Međutim, dobro je poznato, i svatko tko hoće i želi može da se u to uvjeri, da dosadašnji rezultati historiografije, kao i rezultati navedeni u mojoj knjizi, jasno dokazuju da je ustaštvo do 1941. godine bilo separatistička teroristička organizacija, a od 1941. godine do 1945. godine separatistički velikohrvatski teroristički kvislinški (politički) pokret, koji se po konačnom oslobođenju Jugoslavije 1945. godine vraća na predratni nivo, i ono kao takvo još uvijek egzistira. Uz ovo treba dodati da ustaštvo nikada nije postalo ono što su Pavelić i njegovi saradnici htjeli, ali to ne znači da nikada nije bilo pokret; ono nikada nije bilo pokret hrvatskog naroda, a Konjević stvar prikazuje tako kao da ja to tvrdim, što je očita laž.

Ako se za ustaštvo tvrdi, kao što čini Konjević, da »ono i poslije uspostavljanja Nezavisne Države Hrvatske ostaje što je dotada bilo: destruktivna teroristička organizacija«, i ništa više, onda se svjesno sa ustaša skida odgovornost za zločine genocida i služenje okupatoru, kao i za sve ostalo što je ustaški režim učinio za vrijeme postojanja NDH.

Sva pitanja koja Konjević, a vjerojatno i Brčić, uzima u obzir za dokazivanje da ustaštvo nije pokret ni organizacija, u mojoj su knjizi detaljno činjenično obrađena, i to:

a) O ustaškom članstvu i njegovom sastavu i broju, kako do 1941. tako i u 1941. godini, govori se u svim glavama knjige, a konkretno na stranicama: 49—53, 62—63, 66, 99, 108—111, 159—178, 269—283, 319, 323 i 399.

b) O ustaškom programu konkretno se govori na stranicama: 25—26, 60—64, 67—70 itd.

c) O ustaškom pokretu i njegovim komponentama piše na stranicama: 159—179, 269—283, 351 itd.

No i pored toga što je u knjizi dosta rečeno o ustaškom pokretu, neka pitanja treba istaći i ovom prilikom. Jedno od veoma važnih je i to, da je — iako u danima proglašenja NDH ustaški pokret u zemlji nije predstavljao neku značajnu snagu, što potvrđuje i činjenica da je imao svega oko 2000 članova u svojim ilegalnim organizacijama — ipak, uz nesebičnu pomoć jednog dijela vodstva HSS, pa i samog Mačeka, zatim Mačekove Građanske i Seljačke zaštite i nekih organizacija HSS koje su se dijelom počele stapati sa ustaškim pokretom, kao i uz veoma značajnu pomoć jednog dijela katoličkog klera, uspio da se sve više jača i grana.

Kao osnovna shema za to poslužila je struktura ustaške organizacije kakva je bila predviđena ustaškim Ustavom izrađenim u emigraciji, ali upotpunjena i zaokružena obuhvatanjem vojne organizacije, državnog administrativnog aparata i društvenih organizacija. Tako se do kraja 1941. godine ustaški pokret razvio u tri grane: političko-organizatornu, ustašku vojnicu i ustašku nadzornu službu.

Da se zadržimo samo na prvoj, tj. političko-organizatornoj grani. Prema Pavelićevoj odredbi od 24. juna 1941. godine »grana političko-organizatorna imade svrhu organiziranja u organizacije Ustaškog pokreta te duševni odgoj članstva i pučanstva uopće ... Potrebno polje rada jest organiziranje i odgoj Ustaškog Podmladka unutar Ustaškog pokreta, koji će biti svrstan u postrojbe. Isto je tako posebno polje rada organiziranje ženskih odjela, koji spadaju pod organizatorni ured Glavnog Ustaškog Stana.«

Prema ovoj Pavelićevoj »zakonskoj odredbi« već je 1941. godine oformljena političko-organizatorna grana ustaškog pokreta, i to ovako:

— na čelu pokreta nalazio se Glavni ustaški stan, pod rukovodstvom ustaškog poglavnika Ante Pavelića;

— za teritoriju svake velike župe formiran je ustaški stožer, u kotaru ustaški logor, u općini ustaški tabor, a u selu ustaški zbir;

— omladinska ustaška organizacija bila je podijeljena na mušku i žensku, i to: omladina od 15 do 18 godina organizirana je u organizaciju pod nazivom »Ustaška mladež«, kojom je rukovodilo »Upravno zapovjedništvo ustaške mladeži«; djeca od 11 do 15 godina u »Starčeviću mladež«, a djeca od 7 do 11 godina u »Ustašku uzdanicu«;

— formirana je i tzv. »Ženska loza« ustaškog pokreta, koja je obuhvatala žene sa istim organizacionim oblicima.

Ustaški pokret imao je i svoju štampu. Od oko 300 raznih listova i časopisa, koliko je tokom četiri godine izlazilo u NDH, oko 40 je pripadalo organizacijama ustaškog pokreta, a svi ostali listovi i časopisi bili su pod neposrednom ili posrednom kontrolom organizacija i organa ustaškog pokreta.

Oko 50 listova i časopisa pripadalo je katoličkoj crkvi ili njenim svjetovnim organizacijama. Međutim, katolička štampa, koja je još za Kraljevine Jugoslavije djelovala u duhu sve otvorenijeg velikohrvatskog separatizma, nakon okupacije je otvoreno stupila na stranu ustaša, Pavelića i NDH. Dirigirana od vrhova katoličke hijerarhije, potpuno se i svesrdno stavila u službu ustaškom režimu i okupatoru. Tako su na primjer u ustaškom duhu pisali zagrebački *Katolički list*, glasilo zagrebačke nadbiskupije; *Vrhbosna*, glasilo sarajevske nadbiskupije; zatim tjednik *Nedjelja*, glasilo »Velikog križarskog bratstva«; zagrebačka *Hrvatska straža*, itd. U istom smislu pisala je štampa koja je bila

usmjerena na katoličko vaspitanje, kao na primjer: *Andeo čuvar*, *Glas sv. Ante*, *Glas sv. Josipa*, *Glasnik poštane straže srca Isusova*, *Gospa sinjska*, i mnogi drugi.

Vjerske organizacije »Veliko križarsko bratstvo« i »Veliko križarsko sestrintstvo«, koje su se u Kraljevini Jugoslaviji isticale kao proustaške i profašističke organizacije, pred rat su postale stjecište petokolonaških elemenata, a mnogi su njihovi članovi ušli u aprilu 1941. godine u ustaške organizacije, u kojima su se isticali brutalnošću za vrijeme progona antifašista, komunisti, Srba i Židova.

U velikom dijelu katoličkih srednjih i visokih škola svećenički podmladak katoličkog klera odgajan je u duhu ustaških načela i fašističkih doktrina o rasnoj i vjerskoj netrpeljivosti, a poslije proglašenja NDH u svim katoličkim školama na tom području još se više zaoštrio separatistički i velikohrvatski kurs posebno u širenju mržnje prema srpskom narodu u NDH, i u njima se razvijala propaganda za »novi evropski poredak« — za ustašku vladavinu.

Katolička organizacija visokoškolske omladine na Zagrebačkom sveučilištu, tzv. »Hrvatski Domagoj«, dala je velik broj ustaša, koji su se istakli nedjelima nad narodom. Ustaše su isto tako dobili kadar iz drugih katoličkih škola, kao što su »Zbor duhovne mladeži«, »Zagrebačko nadbiskupsko sjemenište«, »Zbor mladeži bogoslovnog sjemeništa« u Đakovu, zatim iz franjevačkih gimnazija u širokom Brijegu, Sinju i Varaždinu.

U obrazloženju presude Stepincu, za organizacije »Katoličke akcije«, stoji: »... Sve organizacije iz sastava 'Katoličke akcije' slijedeći poziv Stepinca, a naročito organizacije »Velikog križarskog bratstva«, »Velikog križarskog sestrintstva« i »Domagoja«, saradivale su s ustašama i postale stup i srčika ustaštva, tako da su članovi ovih organizacija učestvovali u razoružavanju Jugoslovenske vojske, u ustaškim povjerenstvima, taborima, logorima i stožerima, iz njihovih redova regrutirala se masa oficira za Pavelićevu vojsku, a najveći broj pripadnika križarskih organizacija otišao je dobrovoljno u ustaške i domobranske vojne jedinice, dok sam predsjednik »Velikog križarskog bratstva« dr Feliks Niedzielski postaje ustaški »podžupan« i »upravni zapovjednik ustaške mladeži«, i te organizacije dale su kadar intelektualaca za ustaški teroristički aparat...«³

Zapravo, cijela organizacija katoličke crkve u NDH, s izuzetkom malobrojnih svećenika koji su se priključili NOP-u ili ostali povučeni, stavila se uglavnom otvoreno i neposredno u službu okupatora i njegove kvasilniške tvorevine NDH. Poslije uspostavljanja NDH katolička crkva, njen kler i organizacije, pred širokim masama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini prikazivale su NDH kao državu hrvatskog naroda, a katolicizam se isticao, pored okupatora, zajedno sa Mačekovom Građanskom i Seljačkom zaštitom u početku, kao glavni oslonac ustaškom režimu tokom njegove četvorogodišnje vladavine.

Ako se zna da se mreža katoličke crkve sastojala od dviju nadbiskupija, pet cijelih i dijelova triju biskupija, sa 126 dekanata, 975 župa i 27 samostalnih kapelanija, i da nitko, osim zakletih ustaša i znatnog dijela Mačekove Građanske i Seljačke zaštite, nije spremnije i bolje prihvatio ustaše i NDH od velikog dijela katoličkog klera u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, nije teško zamisliti kakva je to bila osnovica i komponenta za ustaški pokret. Sličnih

³ *Ferdo Čulinović*, *Okupatorska podjela Jugoslavije*, Beograd 1970, 371.

osnovaica i komponentata bilo je više u NDH, ali ih za ovu priliku nema potrebe analizirati.

Ignorišući sve to, polako i perfidno, Konjević nastoji da me optuži za mnogo toga, da bi pri kraju svoje »kritike« konstatirao i sljedeće: »Coliću se može prigovoriti i zbog nekritičkog preuzimanja podataka, stavova i zaključaka od drugih autora. To se osjeća naročito tamo gdje Colić isključivo koristi literaturu.« Pošto me je tako u punoj mjeri optužio za krađu tuđih tekstova, ne navodeći ništa konkretno, Konjeviću ni to nije bilo dosta, pa nastoji obezvrijediti i Opći zaključak knjige i to pomoću veoma značajnog pasusa, koji citira: »U zaključnim razmatranjima (398–402) Colić je naveo da nije bilo moguće dati detaljniji prikaz ustaškog režima i društveno-političkog sistema u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ističući da je dovoljno rečeno da se shvati da je nacizam u svom ustaškom obliku dostigao svoj njemačko-talijanski uzor⁴ već u 1941. godini«. »Ta ocjena je tačna«, kaže Konjević, »ali bez potrebnih predradnji ona je ipak paušalna.«

Da bi se ta moja ocjena, za koju Konjević tvrdi da je »paušalna«, što bolje shvatila, potrebno je da se navede u cjelini, i evo kako glasi: »U brutalnom provođenju terora i izvršavanju masovnih zločina, po krvoločnosti i sadizmu, naci-fašizam je u NDH već 1941. godine u svom ustaškom obliku dostigao svoj njemačko-talijanski uzor.« Tvrdi da je ta moja ocjena paušalna Konjević ignoriše, i više nego to, sve ono što je o genocidnoj ustaškoj aktivnosti rečeno u Glavi I, II, III i IV, a Priloge (kojih ima 40) i ne spominje. Glava IV — Ustaški teror u NDH 1941. godine (341–397), tekst od 57 stranica, za Konjevića ne predstavlja nikakvu predradnju, niti bilo kakav dokaz za takvu moju ocjenu ustaštva, već je ona za njega »paušalna«.⁴

Pa da vidimo predstavlja li potrebnu predradnju, na primjer, tekst na kraju Glave četvrte, koji glasi:

»Odmah po dolasku na vlast ustaše primjenjuju teror protiv svakoga tko bi im mogao biti potencijalni protivnik. Pod rasističkim parolama o 'očuvanju hrvatske nacije' i stvaranju 'životnog prostora', zasnovanim na ideološko-teorijsko nacističkoj teoriji 'o višim i nižim rasama', ustaše donose zakonske akte, kojima je stavljeno van zakona i bilo podvrgnuto istrebljenju i uništenju preko 1,900.000 Srba, oko 40.000 Židova, oko 40.000 Cigana, komunisti, antifašisti i svi ostali Hrvati i Muslimani koji su se suprotstavljali okupatoru i ustaškom režimu. Tako je od 6,400.000 stanovnika, koliko je ukupno živjelo na teritoriju NDH, preko jedne trećine bilo predviđeno da se uništi i ukloni iz NDH.

Oblici terora bili su mnogobrojni i raznovrsni: ustaše su ubijali ljude, žene i djecu u njihovim domovima, dvorištima, na ulicama, u selima i gradovima, zatvorima i logorima, prilikom vojnih operacija i tzv. 'akcija čišćenja terena', itd.

Direktnim osloncem na njemačke policijske i SS snage ustaše su 1941. godine osnovali devet svojih koncentracionih logora, u kojima je uz najsvirepija mučenja već 1941. godine ubijeno preko 100.000 ljudi, žena i djece. Masovnim pokoljima na terenu ubijeno je nekoliko desetina tisuća ljudi, žena i djece. Preko 150.000 Srba iz NDH iseljeno je u Srbiju, a uz pomoć katoličkog klera prisilno je prevedeno sa pravoslavne na katoličku vjeru preko 100.000 Srba.«

⁴ Konjević je ovako zaključio, izgleda, na osnovu podataka iznijetih na 50. stranici moje knjige, a trebalo bi da je uzeo u obzir i podatke sa 58–66. i 176. stranice, pa bi sigurno promijenio mišljenje.

Na ovo je suvišan bilo kakav komentar, osim da se Konjeviću postavi pitanje: je li uopće to pročitao ili to sve ignoriše. Ako sve to ignoriše, onda Konjević neka dobro razmisli što radi.

Mada se Konjević svojim napisom osvrnuo, uglavnom, samo na Predgovor i Prvu glavu moje knjige, tj. na 82 stranice, on se ipak trudi da kod čitaoca stvori utisak o čitavoj knjizi koja ima 485 stranica i u kojoj su obrađeni mnogi problemi, a među njima dobar broj onih o kojima se uglavnom prvi put govori u našoj historiografskoj nauci, i to na osnovu dotada nepoznate i nekoristišćene građe. Može li se o obradi tako važnih i interesantnih problema suditi na osnovu 82 stranice, koje zapravo predstavljaju uvodni dio?

Na Konjevićevu primjedbu: »Coliću se može prigovoriti i zbog nekritičkog preuzimanja podataka, stavova i zaključaka od drugih autora . . .«, Brčić dodaje: »Toj ocjeni treba dodati da su Colićevi zaključci najčešće neodgovorno preuzeti od drugih autora pa ih treba obilježavati kao 'Colićevi', ili uveliko ne odgovaraju zbivanjima u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u 1941. godini.«

Dok je Konjević, kao što je već rečeno, ostao samo na konstataciji, Brčić se kroz cijelu »kritiku« trudi da dokaže svoju tvrdnju. On to počinje kada govori o dijelu teksta o njemačkim okupacionim organima i trupama u NDH, gdje taj tekst ocjenjuje kao golo nabranje dijelova teksta drugih autora – Bogdana Krizmana, Slavka Odića, Dušana Bibera, Ferde Čulinovića, Muharema Krese, Holma Sundhausena. Međutim, kada se osvrće na dio teksta »Talijanski okupacioni organi i trupe u NDH«, Brčić kaže da sam blijedo dao reokupaciju Druge i Treće zone, jer da nisam iskoristio ni najosnovniju historiografsku literaturu u koju Brčić ubraja radove Dragovana Šepića, Pere Morače, Miše Lekovića, Đure Stanisavljevića i svoje.

Brčić je dosljedan sebi, neprekidno kritikuje, osporava, negira, a nijednu dobru riječ da kaže za bilo koji dio teksta. Nastoji stvoriti utisak kako ne valja ne samo ono što navodi već i sve ostalo. Bezobzirno, ne birajući način, najprije se čudi i prekora autora što ne spominje neke radove (pokazao sam koliko je to tačno), a zatim pokušava žigosati korišćenje već objavljenih rezultata.

Nastavljajući dokazivanje svoje tvrdnje da sam neodgovorno preuzimao dijelove tekstova drugih autora, Brčić primjenjuje metod upoređivanja suprotstavljajući tekstu u knjizi tekst iz svog članka »Okupacioni sistem u Bosni i Hercegovini 1941.«; pa gdje god mu se učinilo da ima sličnosti između tih tekstova, citira prvo moj pa svoj tekst, konstatujući da sam prepisao njegov tekst. Usput citira i onaj dio svog teksta koji nema sličnosti sa mojim, kako bi čitaocima servirao što više svog članka. Ponaša se tako kao da daje osvrt na svoj članak, a ne na moju knjigu. Naravno, tu je u pitanju Brčićeva želja da postigne vrhunac efekta, a autora knjige »Tzv. NDH 1941.« predstavi kao kradljivca tuđih naučnih rezultata i obezvrijedi knjigu. Brčić se toliko poziva na svoje radove i upotrebljava takav metod kao da je on autor nekoliko knjiga o NDH i superstručnjak za tu problematiku, a u stvari je još uvijek početnik za najosnovnija pitanja.

Interesantan je metod koji Brčić primjenjuje kada opovrgava moje, a dokazuje svoje tvrdnje. On se uglavnom tada služi literaturom koja je objavljena kada i moja knjiga ili čak kasnije. To čini da bi dokazao kako moja tvrdnja da je Hitler 1934. godine utvrdio koncepciju razbijanja Jugoslavije odvajanjem Hrvatske od Srbije nije tačna, već da je tačno to što on kaže: »da je Treći

Reich bio za jaku Jugoslaviju radi izjednačavanja snaga na Balkanu«. To svoje dokazivanje zasniva na radovima Andreja Mitrovića i Wolfganga Schumanna. Međutim, rad Andreja Mitrovića »Novi poredak' i jugoistočna Evropa« objavljen je u zborniku radova naučnog skupa »Ustanak u Jugoslaviji i Evropa«, 1973. godine, a rad Wolfganga Schumanna »Aspekti i pozadina trgovinske i privredne politike Hitlerove Nemačke prema Jugoslaviji« jest referat koji je Schumann podnio na naučnom skupu »Treći Rajh i Jugoslavija 1933—1945«, održanom u Beogradu 2—4. oktobra 1973. godine. Dakle, Brčić opovrgava moje i zasniva svoje tvrdnje služeći se radovima koji nisu bili objavljeni kada sam ja pisao knjigu »Takozvana NDH 1941. godine«. Tako postupa i Konjević, zamjerajući mi što nisam koristio radove koji su objavljeni kasnije ili u isto vrijeme kada i moja knjiga.

Ipak je Brčić na kraju morao priznati da je Hitler bio za razbijanje Jugoslavije, pa kaže da je njemačka koncepcija »jake Jugoslavije« »napuštena tek jugoslovenskim 27. martom 1941. godine kada je Hitler odlučio da se politička karta Jugoistoka bitno promijeni uništenjem Jugoslavije«, ali da je na to bio prisiljen zbog talijanske neuspješne akcije u Grčkoj.

Tvrditi da je Hitler ikada bio za jaku Jugoslaviju, najblaže rečeno, velika je zabluda. Jer, Hitler i Mussolini u svojim su se imperijalističkim planovima, u periodu od 1937. do 1940. godine, stalno bavili mišlju kako da likvidiraju Jugoslaviju kao državu, ali se čekao pogodan momenat, kada ona bude potpuno izolovana i okružena, kako bi se to izvelo »beskrvnom okupacijom«. To se, pored ostalog, vidi i iz slijedećeg: Hitler je, 12. augusta 1939. godine u Obersalzbergu, talijanskom ministru spoljnih poslova Čanu rekao: »Sasvim uopšteno govoreći, biće najbolje da se ti lažni neutralci likvidiraju jedan za drugim. To se da relativno lako izvesti samo ako uvijek jedan član osovine bude zaštićivao leđa onom članu koji bude uništavao nesigurnog neutralca, i obratno. Italija mora svakako smatrati Jugoslaviju takvim nesigurnim neutralcem.« Nepunu godinu dana kasnije, na sastanku Hitlera i Čana 7. jula 1940. godine, utvrđeno je da »Jugoslavija ovakva kakva je sada neće moći imati građanska prava u Novoj Evropi koju će stvoriti sile Osovine«.

Iako je na početku svoje »kritike« upozorio da se uglavnom slaže sa Konjevićem, a da će on ukazati samo na neka pitanja koja su nedovoljno ili slabo prikazana, Brčić ipak nastoji ocijeniti dosta toga. Tako, po njemu, Petar Opačić nije »odgovarajući« recenzent. »Uobičajeno je da izdavač nastoji pronaći odgovarajućeg recenzenta za određenu problematiku. Međutim, u ovom slučaju nije tako postupio!«, kaže Brčić.

Recenziju su obavili Opačić i još jedan historičar koji nije pristao da njegovo ime bude upisano u knjigu. Treba ga razumjeti, i tu je potrebna hrabrost. Međutim, Brčić sebi previše dozvoljava kada kaže da Petar Opačić nije odgovarajući recenzent. I Opačić i onaj drugi recenzent veoma su savjesno i odgovorno obavili svoj posao i time, pored ostalog, doprinijeli da knjiga dobije na kvalitetu, na čemu im i ovom prilikom zahvaljujem.

Želim istaći da ne smatram svoju knjigu takvom da joj se ne mogu staviti zamjerke i upozorenja u bilo kom pogledu. Naprotiv, dosta toga bi se moglo dopuniti i poboljšati, a posebno kada je u pitanju obim i broj problema — svaka glava u knjizi mogla bi se obraditi kao posebna knjiga. Ali, ako se zna da je to prvi pokušaj u našoj historiografiji da se na originalan način obradi jedna kvislinška tvorevina (i to najveća) kod nas, onda je razumljivo da se to

nije ni moglo učiniti bez ikakvih propusta. Ipak, možda je baš ovdje potrebno da u polemici sa Konjevićem i Brčićem napravimo mali prekid, i citiramo mišljenja o knjizi »Takozvana NDH 1941. godine«, iznijeta u nekim našim listovima. Evo tih mišljenja:

Dr Venceslav Glišić u *Politici* (25. V 1974), pored ostalog, piše:

»Jugoslavenski historičari u posljednje vreme značajnu pažnju su posvetili izučavanju nemačko-italijanskog okupacionog sistema 1941—1945. u skoro svim jugoslavenskim zemljama. Kao deo tog sistema egzistirala je četiri godine Nezavisna Država Hrvatska. O njoj je do sada kod nas pisano naročito o ustaškom teroru fragmentarno, ali do danas se nije pojavila jedna sveobuhvatna studija u kojoj bi bili objašnjeni procesi u vezi sa nastankom i razvojem ustaškog pokreta uoči II svetskog rata kao i objašnjenje uloge i mesta NDH u okviru okupacionog sistema u Jugoslaviji. *Mladen Colić* se prvi među našim historičarima prihvatio tog složenog zadatka, ne samo da istraži i obradi nastanak NDH, nego i genezu ustaškog pokreta. Rezultat tih napora je knjiga »Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941. godine.«

Mr Vitomir Grbac je u zagrebačkom *Vjesniku* (6. VI 1974), *Glasu Istre* (18. i 19. V 1974) i *Novom listu* (Rijeka, 18. i 19. V 1974), pored ostalog, napisao:

»... rezultati ovakvih znanstvenih napora imaju i aktualno značenje (mislio je na iznijete rezultate u knjizi — prim. M. C.) budući da se ostaci kvislinške vlasti, koji su krajem rata uspjeli da izbjegnu sud naroda i emigrirali, još uvijek nisu odrekli svoje reakcionarne fašističke i protunarodne aktivnosti i uvijek su spremni da se stave u službu neprijatelja naše zemlje i njenog samoupravnog socijalizma. Uz ostalo, ovakvi radovi pridonose tome da se generacije koje stasaju mogu bolje upoznati sa suštinom i likom slugu okupatora u prošlom ratu, kao i ciljevima njihova današnjeg ponašanja i aktivnosti.

Među radovima ove vrste knjiga Mladena Colića izdvaja se širinom i dubinom zahvata, pa se može očekivati da će naići na veliko zanimanje i kod šire čitalačke publike, to prije što je pisana popularno i dokumentirano brojnim skicama, fotografijama i sa 40 autentičnih zakonskih dokumenata ustaškog režima, koji govore o njegovoj besprimjernoj surovosti i zločinačkom karakteru.«

Pod naslovom »Dokumenti prošlosti« Milan Grahovac u sarajevskom *Oslobođenju* (6. VIII 1974), pored ostalog, kaže:

»Originalnim pristupom i stilom, autor je dokumentovano i pregledno prikazao ustaški pokret kao deo fašističkog pokreta, a NDH kao antikomunističku tvorevinu i specifičan oblik nemačko-italijanskog nacifašističkog okupacionog sistema jednog dela Jugoslavije (Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Srema).«

Na tribini za razgovor o vojnim publikacijama u Domu JNA u Beogradu 22. aprila 1975. godine mr Đorđe Piljević je, pored ostalog, rekao:

»Knjiga je vrlo dobra, metodološki dobro urađena, istraživački solidno fundirana. Politički na jednoj zavidnoj visini, i politički i naučno, a to je teško spojiti kada se radi o ovakvoj problematici. Colić je to uspeo.«

A sada da se vratimo Konjeviću i Brčiću.

Konjević u svojoj kritici već na početku polazi od konstatacije da se »interpretacija i objašnjavanje pojedinih događaja vrši (se) nenaučno i tendenciozno«, da »Pokušaj da se dade cjelovita i potpuna naučna obrada ustaštva i Nezavisne Države Hrvatske je ambiciozan pothvat ...« i da »takav pothvat istovremeno zahtijeva i veliku odgovornost znanstvenika ...« a Brčić izražava čuđenje što

sam pisao o NDH kao cjelini, a ne samo o njenim oružanim snagama, jer sam »iznevjerio« očekivanja — valjda me ne smatra »odgovarajućim« autorom za takvu knjigu. Ako oni počinju kritiku takvim konstatacijama, onda je jasno zbog čega obojica nastoje da govore samo onako kako bi izgledalo da ništa u knjizi ne valja.

Međutim, zahtjev za krajnjom serioznošću može značiti isto što i zahtjev da se to ne dira, jer zbog čega bi trebalo da se obradi te kvislinške, marionetske tvorevine pristupa s takvom velikom naučnom odgovornošću, kad se sve druge teme tretiraju kao prošlost bez mistike. Čemu toliko mistificiranje oko NDH, ako to ne znači — ne dirajte u pepeo NDH. Konstatacije da su pojedini događaji interpretirani i objašnjeni »nenaučno i tendenciozno«, da su »iznevjerena« očekivanja, mogu značiti da sve to nije tako, pa i knjiga kao takva ima sumnjivu vrijednost.

Ali, što je najvažnije i što je suština njihove kritike, jest: da smo, čitajući osvrte Mile Konjevića i Rafaela Brčića na moju knjigu »Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941. godine«, suočeni sa njihovim tvrdnjama o ustaštvu: prvog — Konjevića: da ustaštvo nikada nije bilo pokret, a drugog — Brčića, da ustaštvo nije ni organizacija ni politički pokret.⁵ Na osnovu ovakvih njihovih tvrdnji može se očekivati da će u budućnosti netko od njih tvrditi da ustaše nisu ni postojale.

Objektivna naučna kritika nam je neophodna, jer ona može i treba da svojom objektivnošću unaprijedi historijsku nauku i našu spoznaju prošlosti. Međutim, Mile Konjević i Rafael Brčić očito nisu imali taj već drugi cilj, a oni i nisu ti koji mogu takvu naučnu kritiku dati.⁶

⁵ Da podsjetim Konjevića i Brčića da je Fikreta Jelić-Butić, 11. februara 1975. godine, na Filozofskom fakultetu u Beogradu odbranila doktorsku disertaciju »Politika ustaškog pokreta 1941–1945«.

⁶ Konjević i Brčić su u svojim osvrtima istakli još nekoliko manje značajnih primjedbi, na koje nema potrebe da se daje odgovor.